

DILTHEY TÖRTÉNETELMÉLETE.*

1. A szellemi tudományok fogalmának kialakulása és a naturalismus. — 2. Dilthey ellenhatása s viszonya a történetphilosophiához. — 3. A szellemi tudományok elhatárolása. — 4. Történeti tájékozódás. — 5. A szellemi tudományok alapvetésének föladatai. A tárgyi felfogás. — 6. Az élet és a szellemi tudományok. — 7. A szellemi világ, mint hatásösszefüggés. — 8. Történet és psychologia. — 9. A szellem termékeinek magyarázata. — 10. A typosfogalom a szellemi tudományokban, főképp a történetben. — 11. Dilthey philosophiatörténeti és æsthetikai munkássága.

1.

Számos tudományos fogalmunk és szavunk használata ma már oly természetesnek, magától értetődőnek tünik fel, mintha mindig ugyanazt jelentette volna s a tudományos közhasználatban soha semmi küzdelmet sem kellett volna folytatnia; mintha e fogalmaknak nem is volna történetük. Ilyen természetű a *szellemi tudományok* (*Geisteswissenschaften*) fogalma is. Hume már a *natural philosophy*-val szembeállítja a *moral philosophy*-t, Bentham a *somatológiá*-val szembe a *pneumatológiát*, Ampère a *koszológiá*-val szembe a *noológiát*, Hegel *Geisteslehre*-t, mások *Philosophie des Geistes*-t emlegetnek, Mill nagy logikájában külön módszertani fejezetet szentel a *moral sciences*-nek: de a szellemi tudományoknak mai értelemben vett nevét és fogalmát, területét és módszereit, alapvetését és kategóriáit, a természettudományoktól való következetes elválasztását s logikai önállóságát először *W. Dilthey* hangsúlyozza a meghatározottabb tudatossággal és tervszerűséggel. Azóta szá-

* Felolvasatott a Történelmi Társaság 1912 januárius 11. ülésén.

mos kiváló gondolkodó próbálkozott meg a tudományok felosztásával s elnevezésével, de sem Windelbandnak az ismerés formális céljának alapján történő felosztása nomothetikus és idiographikus (természet- és történet-) tudományokra, sem Rickertnek bizonyos értékelméleti alapra helyezett osztályozása természet- és culturtudományokra, nem tudtak érvényesülni a szellemi tudományok azon fogalmazásával s elnevezésével szemben, melyet Dilthey kezdeményezett, a ki egyébként hatalmas segítőtársra akadt Wundt hasonló természetű felfogásában és terminológiájában.

Diltheynek a szellemi tudományok autonómiáját hangsúlyozó tudományelméleti törekvését akkor tudjuk csak igazán méltányolni s jelentőségében felfogni, ha azon kornak, melyben föllépett, tudományelméleti szellemét szemügyre vesszük. Ez a kor a nagy német idealismus megdőlése után következő, mindent a természettudományok kategóriáival a külső természet hasonlóságára felfogó, ú. n. *naturalistikus* korszak. Ez a szellem mindenütt, még a lelki élet terén is exact törvények után kutat, a lelki történést azonosítja a physikai történéssel s benne változatlan elemeket keres, melyeknek különféle combinációjából származtatja a rendkívül gazdag és bonyolult lelki valóságot. A naturalistikus szellem könnyen átlopódzhatott a szellemi tudományokba, mert ezeknél teljesen hiányzott a logikai alapvetés. A természettudományok egységes összetartozásának tudata mindig élt az egyes tudományokban. Minthogy ezeknek volt egy alapvető disciplinájuk, a mechanika, ennek alapján történtek kísérletek a physikai, chemiai s biológiai jelenségek egységes magyarázatára, eme jelenségek kutatási módszereinek exact kialakítására s a természeti ismerés legáltalánosabb feltételeinek vizsgálatára. Innen az egész XVIII. század s a XIX. háromnegyedrészének ismeretelmélete majdnem kizáróan a természettudományok körül forog.

Ugyanekkor a szellemi tudományok is, mint *egyes* tudományok erősen fejlődésnek indulnak. Így a psychologia, a történettudomány, az állam- és jogtudomány, philologia, társadalmi gazdaságtan, sociologia stb. Mindezen tudományok

azonban nem alkottak egy magasabb egységet, szoros elvi összefüggésük nem volt annyira tudatos, mint a természettudományoké. A természettudományok nagy rendszeres fölfogásával szemben hiányzott a szellemi tudományok logikai rendje; különböző területeik egymásba nyúltak, nem lehetett látni kezdetüket s végüket, határaik elmosódottak voltak, közös ismerési feltételeik s kategóriáik, elkülönítésük logikai alapjai nem alkottak külön vizsgálódási területet.

J. St. Mill szerint a «moralis tudományok» ezen elmaradt állapotán csak azáltal lehet segíteni, hogy a természettudományok módszereit — kellően kiterjesztve és általánosítva — alkalmazzuk rájuk.¹ Meg is próbálja ez alkalmazást a lelki élet jelenségeire s azon eredményre jut, hogy a jellemalakulat (the formation of character) törvényeit nem lehet megfigyelés és kísérlet útján megállapítani, hanem ezek deductiv módon tanulmányozandók. Érdekes, hogy programjában a szellemi tudományok föllendülését a természettudományi módszerek alkalmazásától várja, mégis a *logic of the moral sciences* alig áll másból, mint ennek a tételnek czáfolatából. Kimutatja ugyanis, hogy a társadalmi tudományban lehetetlen a kísérletezés, alkalmazhatatlan a különbözősi, megegyezési módszer s a párhuzamos változások s maradékok módszerei sem bizonyító erejűek. A geometriai vagy elvont módszer hasznavehetetlenségét e tudományokban a Bentham-iskola érdekphilosophiáján mutatja ki. A mi positivum van a szellemi tudományok ez *első* logikájában, t. i. a fordított rend szerint haladó deductiv, vagy történelmi módszer: a gyakorlatban ennek is több a nehézsége, mint a haszna. Mill munkája egyáltalán nem tekinthető a szellemi tudományok logikai alapvetésének.

Ezt — történelmi tanulmányokból kiindulva — *Dilthey*²

¹ J. St. Mill: *A System of Logic*. Book VI. Chapt. I. §. 1. London, 1905. G. Routledge edit. p. 503.

² W. Dilthey 1833. született Biebrichben. Heidelbergben, majd Berlinben főképp theológiát, philosophiát és történetet tanult. Első önálló irata Schleiermacher etikájának elveiről szól latinul. 1864-ben Berlinben magántanár, 1866-ban rendes tanár lett, de ezt a tanszéket

kezdte lerakni *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte. Erster Band. Leipzig) című, 1883. megjelent munkájában.

A szellemi tudományok közül a történetnek a metafizikai elmélődések alól való emancipációja az ú. n. «történeti iskola» által ment végbe, melyhez Winkelmanntól és Herdertől a romantikus iskolán keresztül Niebuhr, Jakob Grimm, Savigny, Böckh, továbbá Burke, Guizot és Tocqueville számítható. Ez irány képviselőiben megvolt a kellő empirikus érzék, de nem tudott bizonyos belső korlátokat keresztültörni: hiányzott vizsgálataikból a történeti jelenségeknek a tudattények elemzésével való összekapcsolása, vagyis nem vetődött fel náluk az ismeretelmélethez és a pszichológiához való viszony kérdése, a történet filozófiai alapvetése. Ekkor jött a pozitivizmusnak, főképp J. St. Millnek és Bucklenek történetelmélete, melynek vastag naturalismusa ellen hiábavalónak látszott a finom lélek-elemzőnek, Carlyle-nak minden pszichológiai ellenhatása.

2.

Ilyen körülmények között fog Dilthey a szellemi tudományok alapvetéséhez s válik a történeti iskola philosophusává. Milyen az összefüggés a tételek között, melyek egyaránt alapul szolgálnak a történetíró ítéleteinek, a nemzetgazdász következtetéseinek s a jogász fogalmainak? Visszanyulnak-e ezek a tételek a metafizikába? Hol van a tételek összefüggése, mely az egyes tudományoknak bizonyosságot kölcsönöz? A pozitivistáknak e kérdésekre adott válaszai a történeti valóságot elnémitják, hogy ezt a természet-

1868-ban a kielivel cserélte föl. 1871—1882-ig Breslauban, 1882 óta mint Lotze utódja s E. Zeller tanártársa a berlini egyetemen működött egészen 1905-ig, a mikor nyugalomba vonult. Meghalt 1911 okt. 3. Bozenben.

tudományok fogalmaihoz és módszereihez alkalmazzák. Pedig az egész természetről való képünk nem egyéb, mint pusztán árnyék, mely egy elrejtett valóságot takar; ellenben a tudatnak a belső tapasztalás által adott tényeiben igazi, közvetlen valóságot ragadunk meg. E tények elemzése a szellemi tudományok középpontja s ezen az alapon alkotnak a szellemi tudományok egy magában megálló autonóm rendszert. Nem a természetnek, hanem a történetnek kapuján jutunk a szellemi tudományok birodalmába. A természettudományokban a törvények, a szellemi tudományokban a célok és értékek uralkodnak elsősorban. A naturalistikus irányzatok különféle árnyalatai mind megegyeznek abban, hogy az embert teljesen a külső környezet productumának tekintik s a történetet nem *belülről*, hanem *kívülről* akarják megérteni.

Dilthey szellemi tudományoknak azokat nevezi, melyeknek tárgya a *történeti-társadalmi valóság* (die geschichtlich-gesellschaftliche Wirklichkeit). Maga a «szellemi tudomány» szó nem fűdi teljesen ez ismeretkörre, mert azon elmélet, mely a történeti-társadalmi tényeket leírja és elemzi, nem mellőzheti az emberi természet psychophysikai egységét. Mindenesetre azonban a «moralis-», «történeti-», «cultur-tudomány» elnevezésekkel szemben megvan az az előnye, hogy jobban utal azon centralis ténykörösre, mely e tudományok egységét megadja s őket a *globus intellectualis* egyik hemisphærájává avatja.

Midőn azonban Dilthey a szellemi tudományok logikájának területét körvonalazza, mind a naturalismus, mind pedig a metaphysika ellen való küzdelmében túllő a célon, mert tagadja egyrészt a történetphilosophia, másrészt a sociologia jogosultságát; ezek nem igazi tudományok. (Philosophie der Geschichte und Sociologie sind keine wirklichen Wissenschaften. Einleit. S. 108.) Szerinte a történetphilosophia mindenkor a theologia viszhangja, csak hogy dogmák helyett abstract fogalmakról van benne szó, melyek a történet célját és folyamát meghatározzák, a milyen pl. a szabadság eszméje Hegelnél, a humanitásé Herdernél, a

természetet átható *Vernunft*-é Schleiermachehernél. A történet legösszetettebb valósága azonban nem vezethető vissza valamely eszme, elv vagy formula egyetlen egységére; ilyen történetphilosophia voltakép a kör quadraturáján kinlódik. Ezek az eszmék és formulák csak arra valók, hogy az eleven különbségeket bő palástjuk ránczai közé rejtsek. A történeti iskolának volt egy sajátosan termékenyegyenítő eljárása, melyet Dilthey *geniale Anschauung*-nak nevez. A történetphilosophia e helyett a generalizáló módszert lépteti életbe, a történeti valóságra a *notiones universales* szürke hálóját veti. Dilthey különösen a korabeli francia és angol írók egyetemesítő dühe (Generalisationswuth) ellen kel ki. A történeti valóságnak, a mint van, semmiféle mediumtól meg nem változtatott ténylegességében kell a szellem előtt állania; a történeti világban más értelme van az egyszerűnek és singularisnak, mint a külső természetben. A singularis megragadása nem eszköz, hanem öncél. Dilthey e fejtegetéseiben (V. ö. Einleit. 113 ff.) találhatjuk meg csirájában vezetőgondolatát azon történetphilosophiai s tudományelméleti programnak, melyet később *Windelband* adott s a melytől kell számitanunk kétségkívül a történetphilosophiai kutatások föllendülését.

Dilthey helyesen bélyegzi hamisaknak azon sociologiai és történetphilosophiai elméleteket, melyek a singularis előadásában csupán csak abstractiók számára való durva anyagot látnak. Ez a babona, mely a történetíró munkáját egy titokzatos folyamatnak veti alá, hogy a singularis anyagot alchymiai úton az abstractio tiszta aranyává változtassa át s így a történetet kényszerítse végső titkának elárulására, annyira kalandos, mint a milyen bármely alchymista természetbölcsező álma volt, ki azt gondolta, hogy ki tudja csalni a természet nagy szavát. A történetnek épúgy nincsen ilyen végső és egyszerű szava, mely az ő értelmét kifejezné, a mint a természet sem tud ilyent elárulni.

A singularis és az egyetemes között fennálló köteléket, mely a történetíró genialis szemléletében rejlik, az analysis szakítja szét, mely ez egésznek egy alkotórészét elméleti

tekintetnek veti alá. A teljes összefüggésnek, melyet a történeti-társadalmi valóság mutat, elméleti vizsgálat tárgyának kell lennie, a mely vizsgálat ez összefüggésben a magyarázhatóra irányul.

Ez az elméleti vizsgálat azonban Dilthey szerint sem a történetphilosophia, sem a sociologia, hanem a *szellemi tudományok ismeretelmélete*. Diltheynek a részint metafizikai természetű történetphilosophiák, részint a mindeütt exact törvényt kereső naturalismus ellen való küzdelme teljesen jogosult, több tekintetben kezdeményező s termékeny hatású, — paradoxonnal kifejezve: *teremtő kritika* volt. Mikor azonban a történetphilosophiát *általában* is elveti, de a mellett más czímen ugyanazon kérdéseket tárgyalni óhajtja, akkor fejtegetése voltaképp az elnevezés körül forgó szóharcznak tekinthető. A «szellemi tudományok ismeretelmélete» ugyanis magában foglalja a történetphilosophiát is. Ma azt mondanók, hogy a történetphilosophia a szellemi tudományok logikájának egy fejezete. Dilthey azonfelül nem gondol arra, hogy a történetphilosophiának tudományos functiója más szögből is igazolható s ha az addigi és korabeli történetphilosophia téves úton járt, nem kell valamennyinek azon járnia.

Első pillanatra tényleg úgy látszik, mintha a történet és a philosophia két, egymást logikai természetüknél fogva kizáró fogalmak volnának. A történetíró tényeket szögez le, az egyszerihez s singularishoz tapad, semmi egyebet nem akar tudni, mint a mi valóban történt, mindent *sub specie temporis* ragad meg, mindent relativ módon kezel. Ellenben a philosophus mindig az egészet szemléli, az egységes egész értelméről akar ítéletet mondani, mindenben fogalmakat, egyetemes természetű eszméket keres, mindenben a közöst és általánost *sub specie aeternitatis* ragadja meg, mindenre absolut módon akar bánni. S mégis a világ történeti és philosophiai szemlélete nem áll oly kibékíthetetlen ellentmondásban egymással. Az egységes és egyetemes philosophia világkép fogalmából következik a kettő egybekapcsolásának szükségessége. Ha a történet világát, az emberiség

cselekvésének, tapasztalatának és sorsának ezt a hatalmas arénáját kihagynók a valóság egységes világképéből, melynek megalkotása épen a philosophia feladata, akkor a valóságnak csak csonka, hideg és lelketlen, tisztán a térbeli folyamatokra szorítkozó szegényes fogalmát tudnánk megszerkeszteni, a mint ezt pl. történeti érzék hiányában a fölvilágosodás kora tette. Ezt a gondolatot épen Diltheynek, a ki annyira hangsúlyozta a tapasztalatok egységes structuraösszefüggését, kellett volna észrevennie s méltányolnia. Egyébként is minden történetírás már eo ipso valamely, ha nem is tudatos, de a korszellemtől s a köztudattól megalkotott történetphilosophia alapján történik, azaz minden történetíró a történeti valóság elvi kérdéseire, ha nem is tervszerűen, de a közszellemtől meghatározva kutatói gyakorlatában önkénytelenül feleletet ad, valamely immanens philosophia alapján vizsgálódik.* *The philosophy of history is not a something separate from the facts of history, but a something contained in them* (Flint). Ha a történeti kutatás az egyessel foglalkozik is (már akár individuummal, akár collectivummal), azért tagadhatatlan, hogy e kutatásnak megvannak a maga alapfogalmai és feltételei, továbbá a kutatás tárgyában specificus összefüggések, ismétlődő rhythmusok, típusok és tendenciák vehetők észre, szóval a történetnek is vannak bizonyos értelemben és fokig általános constansai. Ezeknek természetével pedig részint a történet elvtana, vagyis a történetphilosophia, részint pedig a társadalmi életről, mint olyanról szóló tudomány, a sociologia foglalkozik; a kettő egymást kiegészíti, területük síkjai sokszor egymásra tolnak.

Maga Dilthey elveti a történetphilosophiát s voltaképp ugyanakkor történetphilosophiát alkot: *se moquer de la philosophie, c'est justement philosopher*. Vajon nem történetphilosophiát üz-e az, a ki azon elmélkedik, hogy milyen szerepe van a történetben az egyesnek s az egyetemesnek, az individualisálásnak s generalisálásnak, milyen viszony

* V. ö. R. Eucken: *Philosophie d. Geschichte. Kultur d. Gegenwart*: System. Philos. S. 249.

van a történet, az élet s a psychologia között, micsoda jelentősége van a typusfogalomnak a történetben, mi a történeti összefüggés, a cultursystema stb. fogalma?

A mikor Dilthey először hangsúlyozta erősebben, hogy a természettudományok tárgya fogalmi természetű, míg a szellemi tudományoké közvetlenül adott s érthető, nem pedig következtetett természetű, és hogy ennek a különbségnek megvannak a maga módszertani következményei is: a korabeli naturalismussal szemben teljesen jogos alapon állott. Az *élmény* fontosságának a szellemi tudományokra vonatkozó helyes és termékeny kiemelésénél azonban Dilthey meg nem állott. Általában kizárni óhajtotta az inductio, deductio, abstractio, determinatio stb. logikai eljárásokat a szellemi tudományokból, mintha bizony ezek nem valamennyi ismerésre vonatkoznának, tekintet nélkül tárgyukra. A szellemi tudományok tárgya elsősorban közvetlenül adott, élmény-természetű; ez azonban nem lehet ok arra, hogy körükből e gondolkodási eljárásokat, úgyszólván a discursiv gondolkodást kizárjuk; ebben az esetben nem lehetne szó a szellemi tudományokban semmiféle logikai igazolásról. A történetíró congenialis szemléletét s azt, hogy «összes kedélyerőit a tárgyba meritse» (alle Gemütskräfte in das Objekt zu versenken), a történeti felfogás ezen tagadhatatlan s mindenha fontos alkotó elemeit azonban nem akadályozza meg a tárgynak megelőző vagy követő logikai kezelése. A Diltheytől a historikus, a jogász s a nemzetgazdász számára követelt «*Nachempfinden*» is mi egyéb célra való, ha nem arra, hogy összehasonlítás és következtetés, tehát logikai műveletek alapjául szolgáljon? Dilthey élte végén, tehát nem a kritikai, hanem positiv alkotó korszakában — távol a Comte, Mill és Spencer naturalismusával szemben érzett minden ellenszenvtől — már másképp gondolkodott: a szellemi tudományok tárgyát, az «adottat» szerinte elemi logikai operatiók (vonatkoztatás, összehasonlítás) világítják meg.*

* Dilthey: *Der Aufbau d. geschichtl. Welt in den Geisteswissensch.* Berlin. 1910. S. 52. ff.

A mikor azonban még Einleitungját írta, akkor az inductióban s deductióban csak «természettudományos módszert» látott, mely jogtalanul tolokodik a szellem birodalmába. Ez a visszautasítás voltakép a tudományos módszerről való lemondás volna általában. Vajon nem a megfigyelés, kísérlet, összehasonlítás, egyetemesítés a psychologia eljárás-módja? Avagy nem megfigyelő s egyetemesítő tudomány-e a társadalmi gazdaságtan? Vajon a szellem termékeinek philologiai elemzésénél és psychologiai interpretációjánál nem az összehasonlító módszer-e a legtermékenyebb eljárás? A szellemi tudományoknál is a természettudományi gondolkodásnál fellépő logikai operatiók érvényesülnek, csakhogy az utóbbinál a szellemi tudományokban szereplő közvetlen átélés, mint alap, hiányzik. Az élmény a logikummal szemben nem ellentétet, hanem csak többletet jelent. A természettudományok céljai bizonyos elvont fogalmak, a melyek symbolikusan a tények óriási számát fejezik ki s a melyek minél egyetemesebbek, annál kevésbbé szemléletesek, végre is tiszta quantitások. A psychológiának soha sem lehet a célja az, hogy ilyen fogalmi elemekből építse föl a végtelenül gazdag és színes lelki életet, hanem elemeinek is szemléleteseknek kell lenniök. Az utóbbi cél azonban nem ellenkezik a logikai eljárások természetével; sőt psychologia mint rendszeres tudomány, azaz mint igazolható tételek rendszere, ezek nélkül nem alkotható.

Diltheynek a naturalismus ellen való küzdelmében nem annyira a *módszerekre*, pláne a minden tudományos gondolkodással közös logikai eljárásokra kellett volna elsősorban súlyt vetnie, hanem inkább a tisztán csak a természet világában érvényes *fogalmakra*, a természettudományi kategóriákra, a milyenek a létért való küzdelem, a természetes kiválasztás, mozgás, energia stb.

3.

Sajátságos vonása Dilthey munkásságának, hogy majdnem minden munkája torso maradt. Schleiermacher és Hegel

életrajza mintegy derékba török, a szellemi tudományokba való bevezetésének is csak az első kötete készült el, melyben egyes általános elvek hangsúlyozásán kívül csupán az egyes szellemi tudományok előleges áttekintését adja, majd azon történeti fejlődést, a míg a szellemi tudományok alapjául a metaphysika szolgált; de a tervezett második kötet, mely a szellemi tudományok saját ismeretelméletével foglalkozott volna, nem jelent meg. Az első kötet kiépítésének, ha nem is rendszeres folytatásának tekinthetjük azonban azon nagyobb értekezéseit, melyeket főképp a legutóbbi években a berlini porosz akadémiában olvasott fel.* Főképp az utóbbiak alapján próbáljuk ismertetni a szellemi tudományok természetére vonatkozó positiv álláspontját és pedig kissé bővebben, mert Dilthey munkái nehezen hozzáférhetők. Dilthey igazi akadémikus gondolkodó a szónak nemcsak elméleti, hanem gyakorlati értelmében is; munkáinak nagyrésze csak a berlini Akadémia értesítőfoliansaiból ásható ki. Sok szó esik róluk, de kevesen ismerik. Mielőtt azonban ismertetnők őket, jeleznünk kell azon nehézségeket, melyek Dilthey gondolkodásának bemutatásával járnak. Complex elméje szinte souverain fönséggel nyilatkozik meg; hiányzik azonban belőle a rendszerezés nagyobb ereje, mintegy a szellem alkotó munkájának szigorúbb építészeti szabályzata. Munkái kellő szerkezet híján szétfolynak és sokszor ismétlésbe esnek; gyakran pedig csak általános kereteket nyújtanak minden concret tartalom nélkül. Nem kis nehézséget okoz sajátos terminológiája is; akárhány szaváról nem lehet megállapítanunk, vajon közönséges használatú-e, vagy pedig műszó-értékű? A következő fejtegetések a történeti ismerés természetétől, melynek tárgyalása egyedül látszik

* *Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften*. I. Studie. I. *Aufgabe u. Anordnung der Grundlegung*. II. *Deskriptive Vorbegriffe*. Sitzungsber. d. K. Preuss. Akad. d. W. 1905. S. 322–342. — *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Studien von W. Dilthey. Erste Hälfte. Abhandl. d. K. Preuss. Akademie d. W. Berlin. 1910.

jogosultnak e helyen. kissé távolállóknak tünnek föl, voltaképp azonban a legszorosabban összefüggnek vele.

A szellemi tudományok tárgyát képező folyamatoknak physikai oldala csak a föltétel szerepét játszó megértési eszköz. A nyelvtudomány a beszélőszervek physiologiáját épen úgy magában foglalja, mint a szavak jelentéséről és a mondatok értelméről szóló elméletet. Egy modern háború fogalma a puskapor chemiai hatását épen úgy tartalmazza, a mint a puskatűzben álló katona erkölcsi tulajdonságait. A történetben olvasunk gazdasági munkáról, településekről, háborúkról, államalapításokról. Ezek megtanítanak bennünket arra a történeti világra, mely körülvesz minket; de e jelentésekben főképp mégis csak az érdekel bennünket, a mi az érzékeknek hozzá nem férhető, hanem csak *átélhető*, a miből részben a külső folyamatok is származtak, a mi bennük immanens. Ebben az átélhető mozzanatban van az élet minden értéke, e körül forog a történetnek egész külső nagy lármája. Itt, a szellem világában czélok lépnek föl, a melyekről a természet mitsem tud. Ebben a teremő, bennünk souverain módon mozgó szellemi világban, és csakis ebben, rejlik az élet értéke, czélja és jelentése.

Minden tudományos munkában két nagy tendentia jut érvényre. Először is az ember magát a természettől meghatározottnak tekinti; a természet veszi körül a szórványosan, itt-ott megjelenő psychikai folyamatokat. Úgy tünnek fel ezek, mint a physikai világ nagy szövegének interpolatiói. A physikai világ fölött az ő egyformaságainak, törvényeinek kikutatása útján diadalmaszkodunk. Midőn ezeket a törvényeket fölfedezzük, a természetről való benyomásaink élményjellege háttérbe lép azoknak objektivált tér-, idő-, tömeg- és mozgásviszonyaival szemben. Az ember kikapcsolja magát, hogy benyomásaiból megalkossa a természetet, mint törvények szerint való rendet. Ekkor a természet a valóság centruma.

Az ember azonban maga felé is fordulhat. Az embernek visszafordulása saját élményébe, mely által a természet is lehető számára, visszafordulása az életbe, melyben egyedül

lehetséges jelentés, érték és cél, a másik tendentia, mely a tudományos munkát meghatározza. Így egy másik centrum keletkezik. Minden, a mit az emberiség cselekszik; a cél-rendszerek, a melyekben magát kiéli; a társadalom külső szervezetei, melyekben az egyes emberek összefüggnek — ez mind belső egységet mutat. Az emberi történetben érzéki-leg adott mozzanatoktól a megértés oda megy vissza, a mi soha sem esik az érzékek alá és mégis ez külsőben nyilvánul.

A történet és társadalom tényei «belülről» érthetők; saját lelkiállapotaink alapján egy bizonyos pontig utánképezhetjük őket. A természet azonban néma. Csak képzeletünk hatalma vetíti bele az életnek és a belsőségnek csillámát. A természet előttünk idegen; nekünk mindig csak külső, sohasem belső. A szellemi élet a mi közvetlen világunk. Ebben van az itt tárgyalt tudománycsoport összefüggése megalapozva. Az egyes szellemi tudományoknak sajátos tárgya az emberi élet egy-egy vonatkozási dimenziója szerint keletkezik. Tévedés azt gondolni, hogy a szellemi tudományoknak mindig *maguk* a pszichológiai folyamatok a tárgyai. Vegyünk egy-egy példát a jogtudományból s az æstetikából.

A jog történeti megértése a külső apparatusoktól (jogi codexek, bírák, ügyvédek stb.) a jogi szabályoknak az illető társadalom összakaratóból kialakult szellemi systematikájához való visszamenetelben rejlik, melynek ama apparatusban csak külső léte nyilvánul. Ilyen értelemben szólt *Ihering* a római jog szelleméről. E szellem megértése, nem csupa pszichológiai ismerés. Ugyanígy áll a dolog az æstetikával. Előttem fekszik egy költői mű. Betükből áll, betűszedők rakták össze, gép nyomta. Az irodalomtörténet és a poétika azonban a szavak összefüggésére gondol, arra, a mit a betűk kifejeznek. Ez a kifejezett értelem nem a költő pszichológiai folyamataiból áll, hanem az ezekben megalkotott, de tőlük elválasztható összefüggésben. A költő lelki folyamataiban egy lelki összefüggés van megvalósítva, mely kilép az érzéki világba s melyet csakis ismét az ebből való visszavonulás után érthetünk meg. Ez a két példa mutatja Dilthey szerint

a szellemi tudományoknak és a természettudományoknak különbségét. Ez a különbség abból a tendenciából folyik, mely tárgyakat megalkotja. Amazoknál a megértés által keletkezik a szellemi tárgy, itt az ismerésben a physikai tárgy. Ilyen értelemben beszél Montesquieu a törvények szelleméről, Hegel objectiv szellemről, Ihering a római jog szelleméről.

A szellemi tudományoknak tárgya akkor keletkezik, ha lelkiállapotok élnek, életnyilvánulatokban kifejezésre jutnak s e kifejezések megértetnek. A *megértés* folyamata az, mely által az élet a maga mélységeiben megvilágosodik; csak annyiban értjük meg magunkat s értünk meg másokat, a mennyiben átélt életünket belevelítjük a saját és az idegen életmegnyilvánulásokba. Így mindenütt az *élmény, kifejezés és megértés összefüggése* az, a mi által az emberiség, mint a szellemi tudományok tárgya, előttünk áll. Egy tudomány Dilthey felfogásában csak akkor tartozik a szellemi tudományokhoz, ha tárgya azon eljárás által hozzáférhető, melynek az élmény, kifejezés és megértés összefüggésében van meg a maga alapja.

4.

A mint a természettudományok a XVII. század első felében gyors fejlődéssel kialakultak, hasonlóképp lett alapvetővé a szellemi tudományok számára az a kor, melyben Wolf, Humboldt, Niebuhr, Eichhorn, Savigny, Hegel és Schleiermacher, Bopp és Jakob Grimm működtek. Dilthey mindig nagy súlyt vet ezen mozgalom belső összefüggésének jellemzésére, mert ennek nagy methodikai műve a szellemi tudományoknak a történeti-társadalmi tényekre való fölépítése volt. A szellemi tudományok a vallásban, jogban, erkölcsben, művészetben a fölvilágosodás korának értelmében egy barbár összevisszaságból észszerű célösszefüggéssé való fejlődést kezdtek látni, mely az emberi természetben gyökeresik. Az emberi természetben ugyanis bizonyos törvényszerű viszonyok rejlenek, melyek a gazdasági életnek, jog-

rendnek, erkölcsi codexnek, hitnek stb. ugyanazon formáját hozzák létre.

Az egyes szellemi tudományokba benyomul a *fejlődés* elve s nagy átalakulást okoz bennük. A másik fontos mozzanat a növények és állatok biológiájában már Aristoteles-től alkalmazott *összehasonlító módszernek* térhódítása a szellemi tudományokban. A történeti iskola általános igazságoknak abstract-constructiv módon való levezetését a szellemi tudományokban elvetette s az általánosabb igazságokhoz való emelkedés egyedül jogosult eljárásának az összehasonlító módszert tekintette. Ezt alkalmazta a nyelvre, a mythosra, nemzeti epikára stb. ; a római jognak a germán joggal való összehasonlítása volt e módszer más jogterületen való alkalmazásának is a kiindulópontja. A biológiai analogia feltűnő e korban. Cuvier az elpusztult állattypusokat néhány maradványból rekonstruálja. Hasonló eljárást követ Niebuhr, s Bopp és Grimm is ugyanezt a módszert használják a nyelvkutatásban, egészen a nagy biológus szellemében. Ehhez az irányhoz számítható az állami élet nagy francia elemzője, Tocqueville. Mintegy morphologiai szempont vonul végig e tudósok egyetemesítésein.

S ezek után következett *Hegel*, a legnagyobb történeti geniek egyike. A történeti világot mintegy kosmikus logikájával elintellektualizálja, a történeti iskolával szemben a rendszeres szellemi tudományok egyetemes érvényű fundamentumát az észrendszerben alapozza meg, melyet a szellem megvalósít s mindazt, a mit a XVIII. század rationalismusa mint egyéni létet, az élet különös alakját, mint önkényt és véletlent az észbeli összefüggésből kizárt, Hegel egy magasabb logika segítségével az ész systematikájába sorozta be. *Ranke* fejezi ki határozottan azt a gondolatot, hogy minden történeti tudás alapja s legfőbb célja a történet singularis összefüggésének előadása. *Ranke* a történet tárgyi világában él, *Carlyle* történetírása a lelki élet problémáival való küzdelmen alapszik. Azt a küzdelmet, melyet *Carlyle* önmagával vívott, belevitte a történetbe is. Autobiographikus philosophiai regénye történetírásának igazi kulcsa.

Egyoldalú s egészen különös genialitása intuitív természetű. Aristoteles és Machiavelli után Dilthey szerint a politikai világ legnagyobb elemzője *Tocqueville*. Ranke s iskolája aggodalmas pontossággal kutatták ki a levéltárakat, hogy a modern világ diplomatiái mozgalmainak egész Európát behálózó szövedékét kibogozzák, Tocqueville mást keres a levéltárakban: a nemzetek belső politikai szerkezetének megértését.

Azáltal, hogy Hegel a fejlődés gondolatát a szellemi tudományok középpontjába tette, összekapcsolta a múltba való visszapillantást a jövőbe való tekintettel: az ideállal. A történet ezzel új méltóságot nyert. Az így átalakult történeti tudat mindig újabb területeket hódított meg s a társadalom tudományaira nagy befolyással lett. A német idealizmus a történet elméletét teljesen átformálta. *Kant* jelentősége e területen abban rejlik, hogy a transcendentális philosophiai álláspontot a történetre alkalmazta s ezzel egy tartós történeti felfogást inaugurált, melynek lényege egy abszolút, valójában az észben gyökerező mértéknek, mint értéknek föllállításában áll; alapkérdése: mikép vezethetők le a priori az erkölcsi törvényből, melynek minden cselekedet alá van rendelve, a történeti anyag felfogásának principumai? *Kant* gondolata *Fr. Chr. Schlosser* történetírásában érvényesül, ki a történeti személyiségeket merev erkölcsi fogalom alá vetette s ezzel megsemmisítette a nagy személyiségek egyéni szépségét. *Fichte* szerint a történet egy teleologiai összefüggést mutat, melynek egyes tagjai szabadság által jönnek létre s melynek iránypontja az erkölcsi törvényben van. E sor minden tagja egyszeri és individuális.

Az egyszeri és egyéni a történetben új jelentést nyer, a mennyiben *Fichte* mint a teremtő erő s szabadság eredményét fogja fel.

A mint a philosophiai irányokat a történeti tanulmányok többször befolyásolták, hasonlóképp megfordítva Hegelnek és Schleiermachernek philosophiája rendkívüli hatással volt a történeti gondolkodókra. Így keletkezett a történeti

ideák fogalma Humboldt, Gervinus, Droysen stb. általános elmékedéseiben.

Általában három philosophiai irányzatot különböztet meg Dilthey e korszak szellemi tudományaiban, főképp történetelméletében. Az első Kantra és Fichtére támaszkodik. Kiindulópontja az egyetemes vagy hyperindividualis tudat, melyben a transcendentális módszer valami föltétlent, mint normát, vagy értéket fedez fel. Ennek a föltétlennek s a történeti megértéshez való viszonyának meghatározása ez iskolában többféle. A másik irány Hegel metaphysikai iránya, melynek hatása ma is megvan. Megkísérelte a fogalmak összefüggését megalkotni, mely a történet szakadatlan folyamán uralkodik. A harmadik irány a szellemi világ megértéséből mind a transcendentális, mind a metaphysikai elvet kizárni törekszik. Tagad minden feltétlen értékű ismeretet, egyetemes értékű normát, egy isteni tervben, vagy absolutumban gyökerező észbeli összefüggést. Egyedüli positiv feladatának tartja azt, hogy az adott anyagból a szellemi valóság objectiv ismeretét s a részek összefüggését állapítsa meg.

A szellemi tudományok az *élményen* és a *megértésen* nyugsznak. A megértés az idegen életnyilvánulatokba saját élményeink transpositiója által nyomul be. A történet megragadható világa elsősorban külső; az ércz, melybe a szobor öntve van, a vászon, melyre a kép festve van, a törvényszéki terem, melyben az ítéletet kimondják, a börtön, melyben a büntetést leülik: mind természeti külső tárgy. A szellemi tudományok azonban mindezek *értelmével, jelentésével* foglalkoznak, melyben a szellem munkája megnyilvánul; ezek mind a *megértést* szolgálják, mely a jelentést, az értelmet megragadja. A szellem bennük objectiválódott, a czélok bennük kifejezést nyertek, az értékek bennük megvalósultak s épen ezt a szellemit, mely bennük rejtőzik, ragadja meg a megértés. Egy életvonatkozás van köztém és köztük: az ő czélszerűségük az én célkitűzésemben, az én célrendszerebben, az ő szépségük az én értékelésemben, az ő megérthetőségük az én értelmemben van megalapozva. Objectiv érvényüket a mások élményével és megértésével való állandó

csere biztosítja. A physikai világ szolgál alapul a történeti világban megnyilatkozó cselekvés és szenvedés, *actio* és *reactio* számára, a physikai világ alkotja az anyagot azon világ számára, melyben a szellem az ő céljait, az ő értékeit — az ő lényegét kifejezi.

S ezzel a természeti s a szellemi tudományok különbségét is megadtuk. A külső természetben az összefüggés abstract fogalmak kapcsolatában van a jelenségek mögé helyezve. Ellenben a szellemi világban az összefüggést *átéljük* és *megértjük*. A természet összefüggése *elvont*, a lelki és történeti összefüggés pedig *eleven*.

5.

Dilthey a szellemi tudományok ismeretelméleti alapvetésének főképp három feladatot tűz ki. Először vizsgálja azon összefüggés általános természetét, a melyben ezen a területen egyetemes érvényű ismeret keletkezik; itt van szó a szellemi tudományok egyetemes logikai structurájáról. Az alapvetés második feladata, hogy az egyes területeken a szellemi világ szerkezetét földerítse. E kérdés megoldása által *abstractio* útján tény derül a szellemi tudományok módszertanára. Végül az a kérdés, vajon a szellemi tudományok eredményeinek milyen ismerésértéke van s ezek összehatása útján mily mértékben lehetséges objectiv szellemtudományi ismeret.

Az első kérdés megoldására Dilthey kiinduláspontja a tárgyi felfogás (*das gegenständliche Auffassen*) szerkezetana. Ugyanazon gondolkodásformák teszik lehetővé a természeti és a szellemi tudományokban a tudományos összefüggést. A gondolkodásformáknak a szellemi tudományok különös feladataira s föltételeire való alkalmazásában természetesen specifikus módszerek keletkeznek. S mivel a tudományok feladatai a megoldás számára követelnek módszereket, az egyes eljárás módok egy belső, az ismerés céljától meghatározott összefüggést hoznak létre.

A szellemi tudományokban a megismerés első functiója az a folyamat, melyet Dilthey «tárgyi felfogásnak» nevez. A tárgyi felfogás egy vonatkozásrendszert alkot, mely szemléleteket, emlékképeket, ítéleteket, fogalmakat, következtetéseket s ezek között lévő összefüggéseket tartalmaz. A tárgyi felfogás valamennyi élménye teleologiai összefüggésben a valóságnak felfogására van irányozva, vagyis arra, a mi van. Az ismerés fokozatokat mutat: az adott az elemi gondolkodási műveletekben nyer megvilágítást, a képzetekben lemásolást s így válik a discursiv gondolkodás anyagává. Mindezen folyamatok arra valók, hogy az adott az elmében képviselve (repræsentálva) legyen. Az idő s az emlékezés kiszabadítja a felfogást az adotttól való függőségéből s megtörténik a felfogás számára jelentős mozzanatoknak kiválasztása. Az egyest az egészhez való vonatkozása s az egyetemes alá való rendelése által a valóságfelfogás céljainak vetjük alá. Az intuitive adottnak változékonyságát, fogalmak vonatkoztatása által egyetemes érvényű repræsentatióra emeljük. A concretumot elvonás és elemző eljárás által egynemű sorokba rendezzük. A felfogás így mindig jobban kimeríti az adottban hozzáférhető mozzanatokot. A szellemi tudományokra nézve rendkívül fontos, hogy az élmény egész frissége és hatalma közvetlenül, vagy a megértéstől az élményhez való irányban, visszatérjen. A repræsentatio e viszonyában rejlik az, hogy bizonyos határig *az adott s a discursive gondolt fölcserélhető*.

Elemi functiókkal (hasonlítás, vonatkoztatás) való megvilágítás, képzetek útján történő lemásolás és a repræsentatio: ezek az adottra való vonatkozás fokai, melyben a tárgyi felfogás történik.

6.

A szellemi tudományok eljárás módjainak összefüggése már kiindulópontjában különbözik a természettudományokétól. A szellemi tudományok ugyanis — mint láttuk — az *élménynek, kifejezésnek s megértésnek* viszonyán alapszanak. Így

fejlődésük mind az élmények elmélyülésétől, mind tartalmuk kiimerítésétől függ s meg van egyszersmind határozva a megértésnek a szellem egész objectivatiójára való kiterjesztésétől s a szelleminek a különböző életnyilvánulatokból való mindig teljesebb és methodikusabb kikutatásától.

Dilthey valamennyi vizsgálódásában rendkívüli szerepe van az *élet* fogalmának. Szerinte a philosophia nem egyéb, mint az életnek önmagára való eszmélése. Elmékedéseiben legtöbb szerepet a következő kifejezések játszanak: Erlebnis, Lebensgefühl, Lebensbezug, Lebenszusammenhang, Lebenserfahrung. Ezek a terminusok azonban nem biologiai, hanem pszichologiai értelemben veendőek, a tudat tényeinek és állapotainak közvetlen észrevételére, a belső tapasztalás önbizonyosságú tényeire utalnak. Dilthey felfogásában az élet, élettapasztalat s a szellemi tudományok állandó belső összefüggésben s kölcsönhatásban állanak egymással. Nem *fogalmi* eljárás a szellemi tudományok alapja, hanem egy pszichikai állapotnak az ő teljességében való *utánélése* (Nacherleben).

A kiindulópont az egyénnek élettapasztalata. Az önmagába való elmélyedés elérkezik bizonyos tökéletességi határhoz, a mely mögött még egy Carlyle is visszamaradhat s a mások megértése bizonyos feltételek közt oly virtuosításra juthat, melyet Ranke sem érhet el. Ott vannak a nagy vallásos természetek, Augustinus és Pascal, mint örök példái azon tapasztalásnak, mely saját élményeiből merít; s a mások megértésében a fejedelmi udvar s a politika oly művészetre nevelnek, mely minden látszat mögé be tud pillantani. A tettek olyan emberét, mint Bismarck, a ki előtt céljai minden levélnél, melyet írt, minden beszélgetésnél, melyet folytatott, mindig szem előtt lebegtek, abban a művészetben, hogy a kifejezések mögül mindig ki tudta olvasni a szándékot, a politikai acták semmiféle magyarázója s a történeti források semmiféle kritikusa utól nem éri.

Az életből való kiindulás s a vele való állandó összefüggés a szellemi tudományok structurájában az első vonás. A szellemi tudományoknak az élethez való e közvetlen

viszonya az élet s a tudományos cél tendenciái között való viszállyra vezet. A historicusok, nemzetgazdászok, államjogászok, valláskutatók stb. az életben állanak s az életre is akarnak hatni. A történeti személyeket, tömegmozgalmakat, irányzatokat alávetik ítéleteiknek, melyeket azután egyéniségük, nemzetiségük, koruk stb. határoz meg. Minden tudományban megvan azonban az egyetemesérvényűsége való törekvés. Ha a szellemi tudományok szoros értelemben tudományok akarnak lenni, mindig tudatosabban és kritikusan kell e célt kitűzniök.

E két tendencia viszállyára kell visszavezetnünk azon tudományos ellentétek nagyrészét, melyek utóbbi időben a szellemi tudományok logikájában érvényesültek. Legjobban nyilvánul e viszály a történettudományban. Ezért Dilthey, midőn a szellemi tudományokat tárgyalja, e tárgyalás középpontjává a történetet teszi. Szerinte az élet és az élet-tapasztalat a társadalmi-történeti világ megértésének örökké frissen folyó forrása; a megértés az életből hatol mindig újabb mélységekbe; csak az életre s a társadalomra való visszahatásukban nyerik el e tudományok az ő legfőbb jelentőségüket. Azonban e hatásához vezető útnak a tudományos ismerés objectivitásán kell keresztülmennie. A szellemi tudományoknak ez objectivitást mindig előfeltételtől mentesebben, kritikusan és szigorúban kell kialakítaniok. Dilthey az előbb említett viszály megoldásának principiumát *a történeti világnak, mint hatásösszefüggésnek* megértésében találja meg; az egyes részösszefüggéseknek középpontja önmagukban van, valamennyi azonban szerkezetileg egy egészbe kapcsolódik, a melyben az egyes részek jelentősége szerint a társadalmi-történeti világ összefüggésének értelme kialakul: ebben a structuralis összefüggésben kell megalapozva lennie minden értékteletnek és minden célkitűzésnek. Ez az életösszefüggés nem különböző mozzanatok összege, hanem a részeket összekapcsoló vonatkozások által constituált egység.

Nagy gondja van Diltheynek az eljárás módok vizsgálatára, a melyek által a szellemi világ adva van nekünk.

A társadalmi-történeti valóság életegyeségeinek közös természete a szellemi tudományokban az egyes és az egyetemes vonatkozásainak kiindulópontja. Ez előfeltétele a megértésnek. Minthogy az emberi természet nagyjában egyforma, a szellemi tudományokban is lehetségesek egyetemesebb jellegű tételek. A megértés methodikus bizonyosságának foka ez egyetemes igazságok fejlődésétől függ. Pl. egy Bismarck megértése nemcsak a levelek, acták s egyéb források óriási tömegének átkutatásától függ, hanem mivel Bismarck számos közösségnek (állam, vallás, jogrend) volt keresztiező-pontja és mivel mint történeti személyt e közösségek egyike különösen mozgatta és meghatározta: világos, hogy a történetirónak e közösségekre vonatkozó általános tudásra is van szüksége. Szóval, a teljes és tökéletes megértés csak a szellemi tudományok összeségére való vonatkozás által érhető el. A megértés fölteszi az élményt s az élmény csak azáltal válik élettapasztalattá, hogy a megértés az élménynek subjectivitásából az egész és az egyetemes világába vezet. Az egyes személy megértése a maga teljességéhez megköveteli a systematikus tudást, a mint viszont a systematikus tudás függ az egyes életegyeségek eleven megragadásától. A szervesen világ ismerete a tudományok olyan structurájában megy végbe, melyben valamely réteg mindig független attól, a mi alatta van: a szellemi tudományokban azonban a megértés folyamatától kezdve minden a *kölcsönös függőség viszonya által* van meghatározva.

Az élet és a szellemi tudományok vonatkozásainak vizsgálatában Dilthey egyik legfontosabb gondolata az *élet objectivatioja*. Ha — mondja Dilthey — a megértés folyamatának egészét megragadjuk, akkor ebben az élmény subjectivásával szemben élénk tárul az élet objectiválódása is. Az élet objectivatiójáról, külső megnyilvánulásáról való szemlélet sokféle structuralis összefüggésben a szellemi tudományok tárgyává válik. Az egyén, a közösségek és azon művek, melyekbe az élet és szellem magukat belevetítették, alkotják a szellem külső birodalmát. Ez a szellemnek az érzéki világban való realisálódása a szárnyaló szótól kezdve egy

törvénykönyv százados uralmáig. Minden *egyed életnyilvánulat* ez objectív szellem birodalmában valami *közös képvisel*. Minden szó, minden mondat, minden taglejtés vagy udvariassági forma, minden műretek s minden történeti tett csak azért érthető, mivel valami közösség köti össze a bennük megnyilatkozó szellemet a megértővel; az egyes mindig valamely közösség körében érez, gondolkodik és cselekszik s csakis ilyenben tud valamit *megérteni*.

Az élet objectivatiójának eszméje által nyerünk csak bepillantást a történetinek lényegébe. Itt minden szellemi működés által keletkezik s így a historicitas jellegét hordozza. A fáknek egy parkban való elosztásától, a házaknak egy úton való elrendezésétől, a kézműves czélszerű szerkesztésétől egész a polgári törvénykönyv alapján a törvénykezési épületben kimondott ítéletig minden körülöttünk történetileg fejlődött valóság. A mit a szellem ma az ő természetéből életnyilvánulataiba belevetít, az holnap már történet.

A szellemi tudományok tárgya az élet objectivatiója. Minthogy ez számunkra a *megértés* anyaga, a szellemi tudományok a külsőnek a belsőhöz való vonatkozását tárgyalják. Az objectivatiót a megértésben mindenütt az élményre vonatkoztatjuk. A szellemi tudományok területe tehát addig ér, a meddig a megértés s a megértés egységes tárgya az élet objectivatiója. Csak azt értjük meg, a mit a szellem alkotott. A természet, mint a természettudományok tárgya, a szellem munkájától függetlenül létrejött valóságot foglalja magában. Mindaz pedig, a mire az emberi szellem az ő bélyegét ütötte, általában a szellemi tudományok tárgya.

Az «*objectív szellem*» kifejezést mély értelemmel Hegel alkotta meg. Diltheynél e kifejezésnek mind a fogalom systematikus helyét, mind pedig czélját és körét illetőleg más értelme van. Hegel egyetemes északarattól alkotott közösségből indult ki, Dilthey az élet realitásából, mert csak az életben hatékony a lelki összefüggés totalitása. Hegel metaphisikailag construált; Dilthey az adottat analysálta. Hegel *allgemeine Vernunft*-ja helyébe az *élet* lép a maga totalitásában: élmény, megértés, történeti élet-összefüggés, az

irrationalis hatalma. S csakis így keletkezik a problema: mikép lehetséges történettudomány? Hegel számára ez nem volt kérdés. Az ő metaphysikája, melyben a világszellem; a természet mint az ő megnyilvánulása; az objectív szellem mint az ő megvalósulása s az abszolút szellem egészen a philosophiáig, mint a tudás realisálódásáig, azonosak, maga mögött hagyta ezt a kérdést. Ma azonban megvan a problema, a mennyiben fordítva, a történeti életnyilvánulatok adatait ismerjük el a történeti tudás igazi alapjának s módszer szerint keresünk annak megoldására, hogyan lehetséges az adott alapján a tudás a történeti világról?

7.

Dilthey egyik főgondolata a szellemi világnak, mint *hatásösszefüggésnek* (Wirkungszusammenhang) fölfogása. A szellemi világ az élet objectivatiójának útján az élményben s a megértésben tárul föl. Dilthey egyik legfőbb feladatának tartja, hogy a szellem e világát, vagyis a társadalmi és történeti világot, mint a szellemi tudományok tárgyát közelebbről megvizsgálja s meghatározza.

A hatásösszefüggés, a melylyel s a melynek eredményeivel a szellemi tudományok foglalkoznak, abban különbözik a természet oksági összefüggésétől (physikai causalitás), hogy a lelki élet a maga structurája szerint *értékeket* teremt s *célokat* valósít meg. Ez a szellemi hatásösszefüggések immanens-teleologiai természete. A történeti élet állandóan munkálkodik javaknak és értékeknek létrehozásán. S a szellemi világ ez állandóan teremtő működésének hordozói az egyének és a közösségek s a culturrendszerek, melyekben az egyének összehatnak.

A mint az individuumnak, hasonlóképp a többi szellemi egységeknek is (cultursystema, közösség) van egy önmagukban rejlő középpontjuk. Ez egységek nagyobb történeti-társadalmi összefüggésekbe (nemzetekbe, korokba, történeti periodusokba) szövődnek. A bennük fellépő értékeket és

célokat a történetírónak össze kell foglalnia, összehasonlítani, a közöset belőlük kiemelnie, a különféle hatásösszefüggéseket *synthesis*ekké összetennie. A mik egyidejűleg hatnak (pl. egyének, *cultursystemák* v. közösségek), állandó szellemi kölcsönhatásban vannak; egy-egy történeti periodus zárt horizontot alkot, egy korszak önmagában van centralizálva. Egy korszak társadalmának hatásösszefüggései hasonló vonásúak; az akarat hasonló célokat tűz ki, hasonló javakra törekszik, az érzésmód rokon természetű. A történeti *analysis* egyik feladata az, hogy a *concret* célokból, értékekből, gondolkodási módokban való megegyezést, mely valamely epochát kormányoz, kikutassa.

A történeti világ, mint egész; ez egész mint hatásösszefüggés; e hatásösszefüggés mint értékadó, célkitűző, szóval alkotó; azután ez egész önmagából való megértése; végül az értékeknek és céloknak korszakokban, epochákban, az egyetemes történetben való centralizálása — ezek azon szempontok, melyekből Dilthey a szellemi tudományok összefüggését tekinti.

Dilthey részletesen foglalkozik az egyes hatásösszefüggések megállapításának eljárásaival. A *complex* hatásösszefüggésekből ki kell emelnünk egyeseket, melyek az egészet megvilágítják. A hatásösszefüggésről való tudásunk kialakul *inductio* útján, mely a tényeket és az oksági tagokat megállapítja, *synthesis* útján, mely *inductio* segítségével oki összefüggéseket egymáshoz fűz, *analysis* útján, mely az egyes hatásösszefüggéseket kiválasztja. Az egyetemesítések összefüggések alkotására szolgálnak; az *universalis* összefüggésnek egyes összefüggésekre való elemzése a legtermékenyebb út egyetemes igazságok felfedezésére.

A hatásösszefüggéseknek a szellemi tudományokban való megállapítási módja azonban egészen elüt a természet-tudományokétól. Ezeknek alapja a jelenségek térbeli összefüggése. Megmérhetősége annak, a mi térbelileg kiterjed vagy a térben mozog, teszi lehetővé *exact* egyetemes törvények felfedezését. Ezzel szemben a lelki, belső hatásösszefüggés csak belevetített természetű, végső elemei soha-

sem mutathatók fel. A történeti világ végső elemei az *élményben és a megértésben* vannak adva. Egységjellegük azon structura-összefüggésben van megalapozva, melyben tárgyi felfogás, értékek és célok vannak egymásra vonatkoztatva.

Az ember mint életegység hatásösszefüggés. Minden egyes pszichikai állapot az egész életegység új állásfoglalása, totalitásának az emberekhez és dolgokhoz való új vonatkozása. Az egyén mint életegység belenyulhat a hatásösszefüggésbe; megnyilvánulásában mint *egész* működő. A természet az érzékek differentiatiója által, melyek mindegyike egy homogén természetű érzetterületet foglal magában, különböző rendszerekre van különítve. Ugyanazon tárgy, pl. egy harang kemény, bronzszínű, megütésre hangadó stb.; így minden egyes tulajdonságának megvan a maga helye az érzéki felfogás valamely rendszerében; e tulajdonságok belső összefüggése nekünk nincsen adva. Az élményben azonban magam, mint összefüggés állok magam előtt. Minden egyes életnyilvánulatban, melyet megértünk, mindig az egész élet munkál. E téren tehát homogén rendszerek, melyek lehetségessé teszik a változások törvényeinek felfedezését, sem az élményben, sem a megértésben nincsenek nekünk adva. Közösség, rokonság előfordul a megértés folyamatában, de ez másrészt a differentiálódás végtelen sok nuance-át engedi meg a raceok, törzsek és népek nagy különbségeitől kezdve az egyének határtalan sokféleségeig. Ezért uralkodik a természettudományokban a változások törvénye, a szellemi világban pedig az individualitás felfogása, kezdve az egyes személytől az emberiség individuumáig; innen az összehasonlító módszer túlnyomó jelentősége, mely ez egyéni sokféleséget fogalmilag rendezni törekszik. Innen van, hogy mind a psychologia, mind az egyes rendszeres szellemi tudományi disciplinák többnyire leíró és elemző természetűek.

Dilthey a történeti megértés fokait Herodotostól áttekintve, az itt tárgyalt szempontból főképp a XVIII. században állapít meg nagyobb változást. Két nagy elvet vezet be ez a század

a történetírásba. Egyrészt a concret hatásösszefüggését ; ezt mint történeti tárgyat a történet nagy folyamából a historicus kiemeli, *egyed-összefüggésekre* tagolja (jog, vallás, költészet stb.), ezeket pedig ismét egy korszak egységében fogjaföl. Ilyen eljárás természetesen föltételezte, hogy a történetíró szeme a politikai történetből kipillantott legyen a culturáéra is. A másik elv a *fejlődés elve* Winkelmanntól kezdve, mely azt mondja, hogy egy történeti hatásösszefüggésben van valami alapsajátság, hogy a változások oly során megy végig, melyek mindegyike csak az előző alapján lehetséges és érthető.

Dilthey a történeti hatásösszefüggések analtikus eljárás útján való elkülönítésének módjait is körvonalazza. A concret hatásösszefüggés ugyanis egyes elszigetelhető területekből áll, melyeken külön történeti folyamatok mennek végbe s ezek magukban egységes és homogén jellegűek. Ezen alapszik a fogalomalkotás, mely által a történettudományban egyemetesebb jellegű összefüggések ismerhetők fel. Az elemzés és elszigetelés, mely által ilyen összefüggéseket kiválasztunk, döntő eljárás, melyet a szellemi tudományok logikai tagolásának kell vizsgálnia. Ez elemzésnek rokonsága azzal, melylyel a pszichikai életegység structuraösszefüggését találjuk meg, nyilvánvaló.

A legegyszerűbb és leghomogénebb hatásösszefüggések, melyek culturmunkát valósítanak meg : a nevelés, gazdasági élet, jog, politikai functiók, vallás, művészet, tudomány, philosophia.

A hatásösszefüggés részeinek az egészhez, mint az értékek és célok hordozójához való viszonyuk szerint van jelentőségük. A történeti események azáltal jelentősek, hogy egy hatásösszefüggés tagjai, a mennyiben az egész értékeinek és céljainak megvalósításához a részekkel együtt közreműködnek.

A történeti világ szerkezetének vizsgálatában Diltheynek egyik legfőbb érdeme a *korszakok és epochák* fogalmának általános elemzése.

Ila ugyanis bizonyos korszakban egyes hatásösszefüg-

géseket analtikusan kiemeltünk s a bennük rejlő fejlődési mozzanatokot kimutattuk, továbbá azon vonatkozásokat, melyek ez egyes összefüggéseket structurális egészsze kapcsolják, meghatároztuk: akkor a történeti világ másik oldalát, az idők folyásának és változásainak vonalát megérthetjük a hatásösszefüggésre, mint continuumra s mégis korszakokra osztható egészsze való visszpillantás által. A nemzedékeket, korszakokat, epochákat bizonyos nagy, átható, uralkodó tendenciák jellemzik. A tendentia voltaképp egy ilyen korszak egész culturájának önmagába való concentrációja, úgy hogy a kor értékelésében, célkitűzéseiben, élet-szabályaiban megvan a mérték a személyek és irányok megítélése és értékelése számára. Az egyes ember, valamely mozgalom s a közösség az ő jelentőségét a kor szelleméhez való belső viszonyától kapja. Minthogy pedig minden individuum valamely korszakba van besorozva, következik, hogy a történet számára való jelentősége a korhoz való vonatkozásában rejlik.

Ilyen értelemben beszélünk valamely kornak (pl. a középkornak, a felvilágosodás korának) szelleméről. Minden ilyen kor megtalálja a maga elhatárolását bizonyos *élet-horizontban*. Minden kornak megvan a maga viszonya az élethez, élettapasztalathoz, érzés- és gondolkodásmódhoz, mely az egyeseket bizonyos körön belül valamely életnézethez és célkitűzéshez köti.

A kornak ezen egységes jellegét megadó tendenciája mellett találunk vele ellentétes tendenciát is, mely a régít conserválni törekszik, a korszellem egyoldalúságát fölismeri s ellene fordul. A két tendentia küzdelméből új korszellem alakul ki.

Vajon hogyan lehet egy kor irányzataiból, mozgalmából s áramlataiból kiindulva, eljutni azon bonyolultabb problémához, hogy valamely korszak structuraösszefüggését analtikusan meghatározzuk: Dilthey főképp a XVII. század fölvilágosodási korán mutatja be. Ez az elemzés egy kor lelkének ragyogó föltárása. Ez a példa azonban csak elméleti fejtegetései közé szúrva, csekély terjedelemben igazolja el-

méleti szempontjait. A fentebbiekben kifejtett teoriáját főképp a *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* cz. munkálata alapján ismertettük, melyet 1910-ben olvasott fel a berlini akadémián, de a melyet a történetírásban már régen alkalmazott. Senki sem tudott oly mélyen behatolni a XV. és XVI. század emberének lelkébe, culturájának egységes összefüggésébe, mint Dilthey;¹ senki sem tudta kimutatni olyan történeti érzékkel s pszichológiai virtuositással mint ő, vajon hogyan egyesülnek a kor motivumai egy symphonikus egészszé, mely tovább hangzik a középkor századain keresztül mindig új polyphon összetételben.

8.

Az ember célkitűző lény, pszichológiája teleológiai természetű.² Természetesnek látszik, hogy az egyes ember lelki életének ezt a természetét átvitték az emberi történet nagy összefüggéseire is s a történet folyását egy magasabb lénynak, egy világkormányzó célkitűzésének tulajdonították. E történetphilosophia³ főnehézsége mindig abban állott, vajon hogyan békithető ki az egyes ember individualis teleológiája az universalissal? Vajon hogyan rendelődik alá az egyes embernek látszólag szabad, pszichológiailag motivált cselekvése a világkormányzás nagy tervének? A történetnek, ez az egyrésztől immanens, másrésztől transcendens felfogása a metaphysika s a pszichologia nagy határkérdéséhez vezetett, mely végelemzésben a szabadság és a szükségképesség összeegyeztetésének problémája. W. Humboldt szerint a történet világkormányzás nélkül érthetetlen; Kant egy «Leitfaden a priori»-t vesz föl; Hegel a szabadságból metaphysikai elvet csinál, mely mellett a

¹ Dilthey: *Auffassung und Analyse des Menschen im 15. und 16. Jahrhundert*. Archiv f. Geschichte der Philosophie Bd. IV. 1891. S. 604—651. és Bd. V. 1892 S. 336—400.

² V. ö. Kornis Gyula: *Okság és törvényszerűség a pszichológiában*. 1911. 89—98. l.

psychologiai szabadságfogalom eltűnik; végre Ranke próbálja meg a történelem tendenciáit tapasztalati elemzés útján megállapítani. Lassankint a metaphysikai körből kilépve utat tör a belátás, hogy a pszichologiai elemzés voltaképp a szellemi tudományok sajátlag tudományos alapvetése. E belátás kiépítésében legnagyobb érdeme Diltheynek, Sigwartnak és Wundtnak van, s korunkban a történetírás pszichologiai alapra való állításában talán Lamprechtnek, habár «socialpsychologiai módszere» több tekintetben kihívja a kritikát.

Dilthey a szellemi tudományok alaptudományát a pszichológiában kereste és pedig nem abban a pszichológiában, mely a lelki életet atomok módjára gondolt elemekből konstruálja, hanem abban, mely a lelki élet concret összefüggéséből, a tudatélet egészéből indul ki. A kik a természettudományokból jutnak a pszichológiába, elsősorban a lelki elemek után kutatnak, hogy ezekből állítsák össze a lelki életet; a kik pedig a szellemi tudományokból indulnak ki s jutnak a pszichológiába, mint pl. Dilthey is a történetből, azok, minthogy többnyire a lelki élet reconstitúcióján fáradoznak, a lelki élet *összefüggését* tartják elsősorban fontosnak. A történetírónak ugyanis csak töredékesen a *res gestae* vannak adva s ezeket interpolálnia kell a lelki összefüggések alapján psychikai tényekkel: gondolatokkal, érzelmekkel, elhatározásokkal, akarásokkal, célkitűzésekkel. Dilthey azonban olyan pszichológiának methodikus megalapozásán fáradozott, mely a történeti ismerés logikai igényeinek is meg tud felelni.

Idevágó nézeteit nagyobb műben foglalta össze: *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie*.* A természettudományokban csak következtetések, hypothetikus kapcsolatok közvetítésével van a természet összefüggése adva (ill. megalkotva), a szellemi tudományok alapjául pedig a lelki élet összefüggése, mint eredetileg *közvetlenül* adott, szolgál. A természetet *magyarázzuk*, a lelki életet

* *Sitzungsberichte d. Königl. Preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin*. 1894. S. 1309—1407.

megértjük. Az átélt összefüggés itt az első (primär), az összefüggés egyes tagjainak megkülönböztetése pedig csak azután következik. Ez az eltérés határozza meg továbbá azon *módszerek* nagy különbségét is, melyek segítségével egyrészt a lelki életet, történetet és társadalmat tanulmányozzuk, másrészt pedig a természetet törekszünk megismerni. Ugyancsak ezért a hypothesisok nem ugyanazon szerepűek a psychológiában, mint a természettudományokban. Az utóbbiakban minden összefüggést hypothesis közvetít, a lelki élet ismerésében azonban az összefüggés eredeti s mindig az *élményben* van adva: minden egyes folyamatot az élményben a lelki élet egész totalitása hordozza. Ez határozza meg egyszersmind a magunk és mások *megértésének* természetét is. A megértésben mindig az egész eleven összefüggéséből indulunk ki, hogy ebből az egyest megragadhatóvá tegyük. Épen az, hogy mi az *egész* összefüggésének tudatából élünk, teszi lehetővé, hogy megértsünk egyetlen egy mondatot, egyetlen egy taglejtést vagy cselekvést. Minden psychologiai gondolkodásnak megvan ez az alapvonása, hogy az egésznek fölfogása teszi lehetővé és határozza meg az egyesnek interpretatióját. A lelki élet belsőleg tapasztalt összefüggésének kell a psychologia átélt, szilárd s közvetlenül biztos alapjának lennie. Továbbá, a mint a cultursystemák (gazdaság, jog, vallás, művészet, tudomány) s a társadalom külső szervezetei (család, község, egyház, állam) az emberi lélek eleven összefüggéséből keletkeztek, hasonlóképp csakis ebből érthetők.

Dilthey élesen szembeállítja a *leíró* és a *magyarázó* psychológiát. Az előbbin a kifejlődött lelki életben mindenütt egyformán megtalálható összefüggések és alkotórészek előadását érti, a mint azok egy egyetlen egységes összefüggésben vannak adva, melyet nem belegondolunk a lelki életbe vagy kikövetkeztetünk belőle, hanem a melyet átélünk; magyarázó psychológián pedig a belső tapasztalásban, más emberek tanulmányozásában és a történeti valóságban adott tényeknek analytikus úton talált elemek bizonyos számából való levezetését érti. A psychológiának azon út fordítottján kell

járnia, a melyet a constructiv módszer képviselői tapostak. Útunknak analitikusnak s nem constructivnak kell lennie; a kifejlődött lelki életből kell kiindulniok, nem pedig ezt elemi folyamatokból levezetniök.

Dilthey egy kissé elkésett az associatiós-psychologia ellen való harczában. Mikor azonban ezt Ebbinghaus Dilthey szemére hányja,¹ hogy t. i. ma már nincsen valamire való psychologus, a ki a térbeli kiterjedést, időbeli folyást, mozgást, számot associativ aggregatumnak vagy valamiféle chemiai kapcsolatnak, nem pedig eredeti lelki tartalomnak tartaná: akkor helyesen jelzi ugyan a psychologusok theoretikus álláspontját, de nem veszi figyelembe a gyakorlati, főkép az egyirányú kísérleti módszer alkalmazásában előforduló atomizáló tendenciákat, melyek ellen Dilthey egészen jogosan küzd. A mit Dilthey a magyarázó psychológiáról állít, nemcsak Herbartra vonatkoztatható, a mint ezt Ebbinghaus szeretné föltüntetni,² hanem minden, a tudat egészét figyelmen kívül hagyó lélekbúvárra. Viszont igaza van Ebbinghausnak abban, hogy a psychologia bizonytalanságát nem lehet tisztán a magyarázatokra és hypothetikus constructiókra hárítani, mint Dilthey teszi, mert a psychologia bizonytalansága már a tényálladék egyszerű megállapításánál kezdődik: maga a leírás és elemzés, melyre Dilthey minden súlyt vet, már kétség és ellentétes eredmények forrása. A minden hypothesisit kerülő, tisztán leíró psychologia sem teljes és végleges bizonyosságú. Ebbinghaus gáncsolja Diltheyt, hogy az ő «leíró és elemző» psychológiája is sok tekintetben constructiv és hypothetikus természetű. Mindenesetre Dilthey programjából sem hiányzanak teljesen a hypothetikus elemek, de ezeknek nála más a helyük és szerepük; az analitikus eredmények közeit nem töltik ki önálló érzetegységekről, psychophysikai parallelismusról, determi-

¹ *Zeitschr. f. Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.* Ebbinghaus: *Über erklärende und beschreibende Psychologie.* Bd. IX. 1896 S. 177.

² U. o. S. 179.

nismusról, tudattalan képzetekről való hypothesisok s nem ezekből van fölépítve a lelki élet egésze. Az a psychologia, — a mint programját Dilthey vázolta, — a mely a lelki élet eleven hatásösszefüggését nyomozza s ez eljárásban elemzést és leírást alkalmaz, melyek bizonytalansága más megfigyelőktől mindenkor ellenőrizhető s tovább vizsgálható, nem a bizonyosság *fokát*, hanem *természetét* illetőleg különbözik annak a psychológiának hypothetikus jellegétől, mely az előbb említett föltevésekkel egészíti ki a tapasztalást.

Minthogy a Diltheytől tervezett psychologiai iránynak főkép a lelki jelenségek leírására szorító természetű nagyban megegyezik *Husserl* korszakalkotó *Logische Untersuchungen*-ének phænomenologiai irányzatával, Dilthey örömmel üdvözölte ezt s szívesen vallotta, hogy sokat köszön elmélete végiggondolásában *Husserl* elemzéseinek és leírásainak.* Ugyancsak szembeszökő Dilthey psychologiai fölfogásának rokonsága *Jamesnek* a *stream of thoughts*-ból, *Bergsonnak* pedig a *durée*-ből kiinduló, a lelki élet egész összefüggését mindig szem előtt tartó elméletével.

A magyarázó psychológiának a szellemi tudományokra való káros hatását Dilthey különösen a történetírásban és a büntető jog modern deterministikus irányában keresi. *Grote*, *Bucke* és *Taine* történetírását főkép abból származtatja, hogy ezek előtt elégtelennek tünt fel az élettapasztalatnak, a mindennapi psychikai technikának, értékesítése a történeti okságbeli összefüggés mélyebb megértésére a psychológiának abban az időben Angol- és Franciaországban való nagy lendületét akarták a történetben is érvényesíteni. Dilthey szerint azonban épen e kutatók munkái mutatják, hogy a történetíró objectivitása jobban megőriztetik akkor, ha az élettapasztalataiból leszűrt természetes psychológiának engedi át magát, semmini ha a magyarázó psychologia egyoldalú elméleteit törekszik értékesíteni. Ez

* Dilthey: *Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften*. Sitzungsber. d. kön. Preuss. Akad. d. Wiss. 1905. S. 329, 333.

azonban nem nagyon erős érv a magyarázó psychologia ellen, mert mit tehet arról egy psychologiai elmélet, hogy más tudományterületen rosszul és illetéktelenül használják. Vajon a physikának az energiáról szóló fejezeteit felelőssé tehetjük-e azért, hogy ma Ostwald a lelki és társadalmi jelenségeket is az energiának különféle configurációjából származtatja?

A psychologia az alapjában hasonló emberi lélek természetrajza. Azonban emberraceok, nemzetek, társadalmi osztályok, történeti fokozatok, individualitások szerint az egyforma emberi természet nagyban különbözik. Ha Dilthey szerint a leíró psychologia az emberi természet e különös sajátságait vizsgálja, akkor egy közbülső tagot találunk közte s a szellemi tudományok között. A természettudományokban az egyforma az uralkodó ismerésczél: a történeti világban egészen az individuummig való különösítés (Besonderung). A történettudomány élete a különösbe való mind nagyobb elmélyülés; benne az egyforma és az individualis birodalma között eleven vonatkozás rejlik. A singularis nem magában, hanem épen ezen vonatkozás által túlnyomó benne. Ennek a gondolatnak kifejezése az, hogy egy egész kornak szellemi természete egy egyénben reprezentálható. Így lehet szó reprezentatív személyiségekről.

A mit Dessoir psychognosisnak,¹ W. Stern differentialis psychológiának² nevez, Dilthey előbb *összehasonlító psychológiának* nevezte.³ Ennek a tudományágnak czélja az, hogy az egyéni különbségeket, a különbségek fokozatait s rokonságaikat, az egyéni vonások szabályszerű kapcsolatát, mintegy

¹ M. Dessoir: *Seelenkunst und Psychognosis*. Arch. f. syst. Philos. Bd. III. S. 374—388.

² L. W. Stern: *Über Psychologie der individuellen Differenzen*. Leipzig, 1900. S. 3. ff. *Die differentielle Psychologie* 1911. Ismertetését v. ö. Kornis Gyulától. M. Filoz. Társ. Közleményei 1912. 42—8. lap.

³ W. Dilthey: *Beiträge zum Studium der Individualität*. Sitzungsberichte d. königl. Preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin, 1896. 295—335.

az egyéniségek tipikus alapformáit megállapítsa. Ilyen alapformák a két nem, a raceok, a nemzetiségek, a vidéki sajátságok, a temperamentumok, továbbá azon sokrétű különbségek, melyek pl. a költőt a vallásos embertől, a tudomány emberét a gyakorlati élet emberétől, a Perikles-korabeli görögöt a renaissance italiai szülöttétől elválasztják. Ennek a psychológiának az individualitás megértése szempontjából nagy jelentősége van. A szellemi tudományok eszménye ugyanis az egész emberi-történeti individuatióknak a minden lelki életben meglevő összefüggésből és közösségből való megértése. Ha a lelki élet belső összefüggését a tapasztalatok kapcsolata útján gondolkodásban megragadjuk, elemezzük és leírjuk; ha a minden lelki életben előforduló egyes összefüggésekben feltűnő egyformaságokat megállapítjuk: akkor előttünk áll azon feladat, a mely a különösnek, a történeti világ egész individuatiójának a közösségbe és összefüggésbe való besorozására vonatkozik.

Ilyen összehasonlító karakterológiát tartott Bacon a politika és történelem előiskolájának;¹ ez lebegett J. St. Mill előtt is, a midőn ethologia néven egy szigorúan deductiv. az egyest mindig az egyetemes psychologiai törvényekből levezető tudományágat tervezett.² Manapság egy általános characterologia alapvonalai vannak kialakulóban.³ A Diltheytől tervezett *összehasonlító psychológiának* tárgyát (az elnevezés nem szerencsés, mert már egyéb fogalomra van lefoglalva) az egyénnek az általános psychológiától elhanyagolt sajátságai alkotnák s így e disciplina inkább az emberismeret művészetéhez, az idegen individualitásokba való intuitív s művészi beleérzéshez közelednék, csakhogy ezt a művészi ábrázolásnál s történeti utánérzésnél úgyis szereplő psychognosist megfinomítaná s methodikusabbá

¹ Bacon: *De dignitate et augmentis scientiarum*. VII. 3.

² J. St. Mill: *A System of Logic*. Book VI., Chapt. V. (of ethology, or the science of the formation of character.)

³ V. ö. A. Huther: *Grundzüge der allgemeinen Charakterologie*. Leipzig, 1910 (Pädagogische Monographien. X. B.).

szervezné. Dilthey e disciplinája nem az egyes lelki működések különbségeit kutatja, mint pl. W. Stern differentialis pszichológiája, hanem az individualitásoknak, mint egységes jelenségeknek különbségeit emeli problémájává: valamely lelki élet egész structuraösszefüggése, vagyis az, a mi az egyént épen ezen egyénné, épen ezen singularis ténynyé avatja, érdekli őt. Igaz, hogy ugyanez érdekelte mindenha a biographust, a történetírót s a művészt, úgy hogy nem lehet itt a szó szoros értelmében vett új tudományágra gondolnunk. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen a Diltheytől tárgyalt «összehasonlító» pszichologia és a gyakorlati emberismerés, a művészetben s történetírásban eddig is érvényesült psychognostika között a határvonalat megállapítani. Az utóbbi megvonásában mégis segít Dilthey többszörös hivatkozása arra, hogy az egyén tanulmányozását az általános pszichológiára kell vonatkoztatni, az egyéni vonásokat lehetőleg egyetemes lelki tények alapján megérteni.

E ponton is az egyes és az egyetemes nagy antinomiája küzd Diltheyben. Nem akarja racionalizálni az élményt, meg akarja őrizni az élmény érintetlenségét, fél az objectiv, intellectualis s épen a *sentiment intérieur*-t megtárgyasító, de egyszersmind eltorzító elvont gondolkodási eszközöktől, a fogalmaknak a belső universum finomságait csak sejtető durva vonalaitól: a lelki élet a maga határtalanul bonyolult gazdaságában soha sem vetíthető a pusztá fogalmi gondolkodás síkjára.

9.

A történetnek, de általában a szellemi tudományoknak bizonyossági foka attól függ, vajon a singularis megértése *általános érvényűségre* emelkedhetik-e? Másnak lelki élete ugyanis mindig csak érzéki tényekben, taglejtésekben, hangokban és cselekvésekben van számunkra adva. Ezeket kiegészítjük a mi belsőknből. Mindent: e kiegészítés anyagát, szerkezetét, egyéni vonásait a saját lelki eleven-ségünknből kell átszarmaztatnunk. Már most az a kérdés,

vajon egy egyéni tudat ilyen kiegészítés által hogyan alkothat *objectiv ismeretet* egy idegen s egészen más természetű egyéniségről? Azt a folyamatot, mely által érzéki jelekből tartalmat, jelentést, belsőt megismerünk, *megértésnek* neveztük. Megérteni csak szellemet lehet; a természet megértése, az *interpretatio naturae* csak képes kifejezés. A megértés a gyermek gagyogásának fölfogásától egészen Hamletnek vagy a Tiszta Ész Kritikájának magyarázatáig terjed. Ugyanazon emberi szellem szól hozzánk kövekből, márványból, zeneileg formált hangokból, gestusokból, szavakból és írásokból, cselekvésekből, gazdasági rendekből és alkotmányokból. Hasonlókép a megértés folyamatának is közös ismertetőjelekkel kell bírnia, a mennyiben ez ismerésmód közös föltételeitől és eszközeitől van meghatározva.

A megértésnek különféle fokai vannak; ezek főkép érdeklődésünktől s figyelmünktől függenek. De a legfeszültebb figyelem is csak akkor válik oly folyamattá, melyben az objectivitás ellenőrizhető fokát elérjük, ha az életnyilvánulatot rögzíteni tudjuk s hozzá mindig visszatérhetünk. Tartósan rögzített életnyilvánulatok művészi (künstnæssig) megértését nevezi Dilthey *magyarázatnak* (*interpretationak*). Ilyen értelemben van *magyarázó művészet* is, melynek tárgyai az emberi szellem termékei.

Dilthey jól látja, hogy a művészi tényező a pszichológiából s az interpretatióból soha sem tüntethető el. A sajátlag közvetlen folyamat egyáltalán nem elemezhető. A történetíró «újraélése», «kapcsolóképesége» egy rangban van a legitimokzatosabb művészi intuitióval. Az interpretationál egy fölvelt összefüggés belső szükségképisége tényleg soha sem bizonyítható; mások lelki totalitását saját énkünk totalitása alapján töltjük ki, tehát a mi subjectiv meghatározottságunk mindig döntő az adott fölfogásában. Ez az, a mit Simmel *relative a priori*-nak nevez. Épen ezért minden megértés mindig asymptotikus jellegű, a mi kizárja azt, hogy a történetírás szigorúan positiv és exact természetű legyen. Ha sikerülne az, hogy az élményt magát teljesen rationalizáljuk, azaz hogy a benne összeszövődött teleologiai élet-

vonatkozásokat kibogozzuk s valamennyit tudatos czélokká teljesen átalakítsuk: ezzel meg volna oldva a történet-philosophia problémája. A míg azonban ezt nem tudjuk elérni, egyes czélok tudatosságátételénél, a pszichologiai elemzésnél és a művészeti intuitiónál kell maradnunk.¹ A történet sohasem közömbös tudás, hanem személyes birtok, énünknek egy darabja.

Az irodalomnak a szellemi élet s a történet megértésére nézve azért van oly mérhetetlen jelentősége, mert egyedül a nyelvben nyeri meg az emberi belső természet a maga teljes, kimerítő és objective érthető kifejezését. Ezért a megértés művészetének középpontja az ember írásba foglalt maradványainak magyarázata. Ez volt kiinduló pontja a philológiának. A magyarázat különféle szabályainak küzdelméből keletkezett a *hermeneutika*, vagyis az írásbeli emlékek magyarázatának művészettana; ennek czélja az egyetemes érvényű magyarázat lehetőségének feltételeit megállapítani. Dilthey a hermeneutikának kitünő történeti összefoglalását adja a Homeros-magyarázóktól kezdve egész Schleiermacherig.² A hermeneutika fő nehézségét abban a circulus vitiosusban látja, hogy az egyes szavakból s ezek kapcsolataiból kell a mű egészét megértenünk, viszont az egyesnek teljes megértése már az egészét föltételezi. Elméletileg itt jutunk el a magyarázat határához; minden magyarázat csak bizonyos fokig teljesítheti föladatát: minden megértés csak relativ és sohasem fejezhető be. *Individuum est ineffabile*. Dilthey a hermeneutika főfeladatát abban látja, hogy a romantikus önkény és skeptikus subjectivitas állandó beavatkozásával szemben a történet területén elméletileg megalapozza a magyarázat lehető egyetemes érvényűségét, melyen a történet minden bizonyossága nyug-

¹ V. ö. E. Spranger: *Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*. Berlin, 1905. S. 83, 132.

² *Philosophische Abhandlungen*. Chr. Sigwart zu seinem siebzigsten Geburtstage gewidmet. Tübingen, 1900 (Dilthey: Die Entstehung der Hermeneutik. S. 184—203.).

szik. Minden hermeneutika célja azon szilárd lelki structuralis vonatkozások kiderítése, melyek szabályszerűen minden szellemi életnyilvánulatban föllépnek. Psychikai structurán Dilthey azon rendet érti, mely szerint fejlett lelki életben különböző természetű psychikai tények szabályszerűen belső átélhető vonatkozásban egymással össze vannak kapcsolva. Főképp ennek ismeretén alapszik a hermeneutika. A szellemi tudományok ismeretelméletének, logikájának és módszertanának összefüggésébe bevonatva, a hermeneutika fontos kapcsoló láncszem lehet a philosophia s a történeti tudományok között s fő alkotórészévé válik a szellemi tudományok alapvetésének.

10.

A szellemi tudományok súlypontja az egyetemes ismeretétől az individuatio nagy problémájába szökken át. Itt a tudomány az egyéni élet lehető teljes megismerésére törekszik. Legegyszerűbben a biographiában nyilvánul e tudományok individualisáló sajátága. A szellemi egységektől (egyénektől) kezdve egészen a cultursystemáig a társadalom minden szervezetében az egyformaságok egybe vannak kötve az individuatióval. Minden szellemi tudományban megnyilvánul ez a kapcsolat. Ez a szellemi tudományok legsajátosabb problémája. Ezekben mindenütt arról van szó, vajon mily mértékben határozzák meg az egyformaságok, a törvények az egyest s mely ponton lép föl a történeti, a singularis? Nagy érdeme Diltheynek, hogy elég behatóan vizsgálta meg e tekintetben a szellemi tudományok logikájának egyik törzsfogalmát: a *typus* principiumát. Az egyéni vonások variációinak bizonyos alapformái ugyanis visszatérnek. Ez alapformákban (typusokban) bizonyos jegyek, részek, functiók szabályszerűen kapcsolatban, kölcsönös viszonyban állanak, úgy hogy az egyik vonás jelenlétéből a másokra lehet következtetni. S a jegyek e tipikus kapcsolata az életformák fölfelé menő sorában fokozódik s az organikus, de különösen a lelki életben tetőpontját éri el. A *typus* ez

elve tette lehetővé Cuvier biológiai, Wolf és Niebuhr történeti restructioit.

A történet több, mint az egyszeri történés előadása s több, mint általános tételeknek inductiv úton való megállapítása; mindkettőt magában foglalja: a singularisból az örök-emberi ragyog felénk. A történések egyszer folynak le: de az emberi természet a maga egészében relativ egyformaságot mutat. Innen a történeti typos egyetemest fejez ki ugyan, de megfelelő elemzéssel individualisálható. Viszont ennek ellentétéképen összehasonlítás és abstractio útján egyetemesebb typosokat alkothatunk, de a történeti typosnak mindig szemléletinek kell maradnia, mert élményen alapszik, így voltaképp psychologiai typos. A psychologióban pedig a teljesen abstract és szemléletnélküli fogalomalkotás czéltalan és értelmetlen.

Érdekesen és tanulságosan alkalmazza Dilthey a typos-fogalmat a philosophia történetére egyik, halála előtt megjelent munkájában.* Az alapvető philosophiai felfogások, ú. n. világnézetek száma, mely történetileg megállapítható, viszonlag nem nagy és állandó. Vannak *világnézettyposok*. Dilthey három ilyent különböztet meg történeti összehasonlító módszer segélyével: a *naturalismusnak*, a *szabadság idealismusának* s az *objectiv idealismusnak* világnézettyposait.

Az első typosú világfelfogásban az ember a természettől, a külső tapasztalásban adott physikai valóságtól magát teljesen meghatározva érzi. A természet az egyedüli s igaz valóság. E világnézet structurája Demokritostól Hobbesig s tőle a *Système de la nature*-ig, s innen Feuerbachig, Moleschottig és Büchnerig egyforma: sensualismus mint ismeretelmélet, materialismus mint metaphysika és hedonismus mint ethika. Ezt a világfelfogást a physikai természet két

* Dilthey: *Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen*. Megjelent a *Frischeisen-Köhler*-től szerkesztett *Weltanschauung* című kötetben. 1911 Berlin, 1—51. lap.

alapsajátsága igazolni látszik: egyrészt a természet, mint mérhetetlen és folytonosságban elterülő tünemény fogja körül a csak elszórtan jelentkező szellemi jelenségeket, melyek úgy tűnnek fel, mintha a physikai világregnd nagy szövegében csak interpolatiók lennének; másrészt a természet pontos egyformaságokat, törvényszerű, változatlan összefüggéseket mutat. A naturalismus dialektikáját azonban mindig nyugtalanítja egy circulus örök nehézsége: ugyanabból, a mi csak mint tünemény áll a tudat előtt, akarja a tudatot magát levezetni. A naturalismus életeszménye kettős a természeti folyamathoz való kettős viszonya szerint: az ember szenvedélyei által a természet rabja, — s mégis a gondolkodás hatalma által a természet fölött áll.

A szabadság idealismusa az athéni szellem terméke. Ez idealismus alakító energiája Anaxagorasban, Sokratesben, Platonban s Aristotelesben válik a világmegértés principiumává. Ez a gondolkodásmód köti össze Cicerot, a keresztény apologétákat, a skót iskolát, Kantot, Jacobit, Fichtét, Maine de Biraut, Hamiltont és az élő Bergsont; Schiller a költőjük, Carlyle a prófétájuk és történetírójuk. Az a kötelék, mely a világnézetet ezek rendszereiben egyforma típusúvá teszi, voltaképp azon viselkedés, mely souverain módon szembehelyezkedik minden adottsággal, büszke a szellemnek ezektől való függetlenségére; a szellem a maga lényegét minden physikai okságtól különbözőnek ismeri. Innen a szabadság idealismusának képviselői éles harczt folytatnak a naturalistikus rendszerek ellen. A szabadság idealismusa a tudatból indul ki s ebben spontaneitást, egységet, erkölcsi felelősséget, szabadságot, mint a lelki élet tovább nem bontható alapvonásait törekszik kimutatni.

A philosophiai rendszerek nagy része azonban e két típus egyikébe sem sorozható, hanem külön rokonságot alkot, melyet a rendszeralkotók maguk is éreztek. A stoa tudatában volt Herakleitostól való függésének; Giordano Bruno a stoikus alapfogalmakat használta; Spinozát is ez a gondolkör befolyásolta. Spinoza merev monismu-

sával szemben Leibnizben nyer leglökételesebb kifejezést a renaissance alapgondolata: a világ az isten explicatiója, határtalan sokféleségben való megnyilvánulása, minden egyes dolog az egész universumot visszatükrözi. Valójában ez Leibniz alapgondolata: az universumnak, mint singularis egésznek felfogása, melyben minden rész az egésznek ideális összefüggése által van meghatározva. Legközelebbi szellemi rokona Shaftesbury; a nagy német objectiv idealisták mind Leibniz hatalmi körében élnek Goethén és Herderen át zárt történelmi összefüggésben. A világ megismerése a mindenség odaadó szemléletének alapján keletkezik.

A világnézetek e fölosztása kétségkívül csak legáltalánosabb módon van fogalmazva, csak főtypusok szerint rendezve. A philosophiai rendszerek e történelmi tipikája Dilthey azon intuitiójából fakad, melyre a metaphysikai rendszerekkel való beható foglalkozás útján jutott; épen ezért többé-kevésbé subjectiv jellege tagadhatatlan. Mindazonáltal e provizórius természetű typusalkotás is mélyebben enged bepillantani a történetbe, a mennyiben megóv azon egyoldalúan intellectualistikus állásponttól, mely a világnézetekben a fogalmi munka, a theoretikus belátás eredményét látja s nem veszi észre a világfelfogásoknak a szív mélységeiből táplálkozó gyökereit.

11.

Alig van a philosophiának területe, melyet Dilthey, ha nem is nagyobb munkával, de legalább termékeny indítással ne gyarapított volna. A történet elméletében, a szellemi tudományok logikájában s a psychológiában kifejtett tudományos munkásságát már vázoltuk. Nem csekély jelentőségűek azonban még philosophiatörténelmi és æsthetikai alkotásai is.

Dilthey történetírói irányzatát nagy történelmi érzéken kívül *A. Trendelenburgnak* köszönhetette, a kinek a *Das Leben Schleiermachers* cz. munkáját ajánlotta. Trendelenburg módszere, mely fővonásaiban *Schleiermacherével* meg-

egyezett, döntő befolyást gyakorolt Diltheyre: a philosophia-történeti részletekbe való gondos elmélyülés s aprólékos kutatógatás arra a célra, hogy alapul szolgáljon valamely rendszer kiépítésére, teremtő synthesisre. Schleiermacher nagy átfogó szelleme egész életén keresztül foglalkoztatja Diltheyt. A berlini egyetemen történt promóciójára írta a «De principiis Ethices Schleiermacheri»-t (1864); a «Das Leben Schleiermachers» (1870) az életrajzok mintája, melynek befejezésével hosszú életében adós maradt. Ebben Schleiermacher fejlődéstörténetét törekedett pszichológiai alapon bemutatni. Megismerni akarta, vajon a kultúra szétszórt elemei egy ilyen szellem műhelyében hogyan alakulnak össze egy egészszé, mely azután ismét visszahat az életbe. E tanulmányai vezették azon vállalkozására, hogy a társadalmi és történeti tudományok philosophiai alapvetésébe fogjon.

Hegel eddig legkevésbé ismert korszakára fényt derített s a most fellendülő Hegel-kutatásnak új lökést adott Diltheynek «Die Jugendgeschichte Hegels» cz. akadémiai értekezése.¹ Sem K. Rosenkranz, sem Hayn,² a kik a berlini királyi könyvtárban lévő Hegel-iratokat életrajzaikban felhasználták, nem foglalkoztak mélyebben Hegel ifjúkorával. Dilthey e munkájának főcélja az volt, hogy fényt derítsen Hegel rendszerének csiráira (Anfänge des Systems), a nagy gondolkodó első korszakának mystikus pantheismusára. A munkájának alapul szolgáló hegeli kéziratokat azóta kiadta H. Nohl «Hegels theologische Jugendschriften» czimen (1907.) Dilthey életrajzaiban hőseit többnyire csak rendszeresen alkotó korszakukig kíséri. Így mintegy azt a felfogást képviseli, hogy a biographia sajátos feladatát a fejlődés bemutatása kimeríti.

Dilthey az ókor és a középkor nagy gondolkodóinak elemzését Einleitung-jában fényesen kísérelte meg. Idevágó

¹ *Abhandlungen d. Königl. Preuss. Akad. d. Wiss.* 1905.

² K. Rosenkranz: *G. W. Fr. Hegels Leben.* Berlin, 1844 és R. Hayn: *Hegel und seine Zeit.* Vorlesungen über Entstehung, Wesen und Werth der hegelischen Philosophie, Berlin, 1857.

egyéb műveiben a fejlődéstörténeti pantheizmusnak a régebbi pantheistikus rendszerekkel való történeti összefüggéséről; a szellemi tudományoknak a XVII. században kialakult természetes rendszeréről; a XV. és XVI. századbeli ember fölfogásáról és elemzéséről; a gondolkodás autonómiájáról, a constructiv rationalismusról és a pantheista monismusról a XVII. században; Giordano Brunóról és Spinozáról; Goethe természetphilosophiájáról; Kant rostocki kéziratairól értekeznek. Mindezen munkái az Archiv für Geschichte der Philosophie-ban jelentek meg, melynek alapításától fogva (1887) főmunkatársa volt. Ebben jelent meg kiváló Carlyle-monographiája is (Arch. 1891. Bd. IV.), melyet I. A. Froude munkájának * kritikája alkalmából írt. Érdekesen mutatja ki, miként történt Carlyle *Sartor Resartus*-ának közvetítésével a német transcendentalis idealizmusnak azon alakváltozása, mely az angol jellemnek s a realistikus philosophia módszerének megfelelőbb volt. A német idealizmus nem valamely philosophiai iskola, hanem Carlyle útján jutott Amerikába s ment bele az életbe az oceánon túl is. Mesteri kézzel rajzolja Dilthey, miként hat Carlyre-ra először az angol-francia materialistikus-utilitaristikus philosophia, majd Kant, Fichte és Schelling; miként jut Novalis és Goethe közvetítésével az istennek minden nagy hatású személyiségben való immanentiájára. Úgy látszik Dilthey azért szeretett Carlyle-lal foglalkozni oly odaadóan, mert congeniális volt vele. Ugyanakkor, a midőn a francia történésírók a gazdasági viszonyokat ismerik fel a nagy politikai változások alapjainak, ugyanakkor, midőn Ranke iskolája aggodalmas pontossággal kutatja Európa levéltárait a diplomatiái viszonyok szálainak fölfedezésére: Carlyle genialitása abban állott, hogy az emberi akarást, a hőst, a módot, a hogyan az akarat adott időben eszmék közvetítésével kialakul. *intuitiójával* megragadta. Ez természetesen Dilthey előtt, ki mindent a

* I. A. Froude: *Thomas Carlyle, a history of the first forty years of his life 1795—1835*. 2. Vol. A history of his life in London, 2. Vol. 1834—1881.

psychologiai *megértés* alapjára állít a történetben, rendkívül rokonszenves. Mindketten a történetírásban nemcsak tudományt, hanem művészetet is látnak, melynek irrationalis a tárgya s intuitív az eszköze. Ezért sympathikus Dilthey előtt a történetnek Carlyle-i meghatározása is: a történet az a folyamat, melyben az emberiséget hit, szeretet s munka organisálják.

Dilthey nevéhez fűződik Kant műveinek teljes kritikai kiadása is, melyet a kir. porosz tud. akadémia adott ki. A mint a francziák legnagyobb gondolkodójuknak, Descartesnak műveiből nemzeti kiadást rendeztek, hasonlóképp a berlini Kant-kiadás a német nép nemzeti ajándéka Kant szellemének. A kiadó-bizottság feje Dilthey volt; hasonlóképpen élénk részt vett az akadémiaák nemzetközi szövetsége által rendezett Leibniz-kiadás munkájában is.

Dilthey complex szelleme a pädagogia tudományelméleti kérdéseit sem kerülte ki; értékes munkálata van egy egyetemes érvényű pädagogiai tudomány lehetőségéről.* Ebben alapkérdése: vajon lehet-e a nevelés célját, a tanulmányok értékét s a tanítás módszerét egyetemes érvényességgel meghatározni? Egy általános érvényű pädagogia lehetőségének alapját a lelki élet teleológiájában találja meg.

Dilthey nevét szélesebb körökben, nem az akadémiai értesítőkből s philosophiai folyóiratokban rejtve maradt értekezései, hanem *aesthetikai*, főképp a költői műveket elemző munkái tették ismeretessé. «Die Einbildungskraft des Dichters» (megjelent a Zeller-Festschrift-ben 1887) és a «Die drei Epochen der modernen Aesthetik und ihre heutige Aufgabe» (Deutsche Rundschau, 1892) cz. munkái a modern poetika valóságos útjelzői. Legértékesebb a «Das Erlebnis und die Dichtung» (3. Aufl. 1910. Leipzig, Teubner) czimű essay-gyűjteménye, melynek bevezetőjeként az európai újabb irodalom élményrendszerének folytonosságát rajzolja a tör-

* *Sitzungsberichte d. Königl. Preuss. Akad. d. Wiss.* 1888 S. 808. ff. Über die Möglichkeit einer allgemeingiltigen pädagogischen Wissenschaft.

téneti érzék s a mélyenjáró psychologisálás legfinomabb eszközeivel. Majd Lessingről, Goethe phantasiájáról, Novalis-ról és Hölderlinről értekeznek; alakjait azonban mindig általánosabb elmékedések széles távlatába állítja. A költészet szerinte valamely kor életmegértésének legfőbb organuma. Mint általában a szellemi tudományokat, a költészetet is pszichológiai alapra állítja s így kutatja a költészet és élmény, a költészet és élet viszonyát, a költészetnek a társadalom életében kifejtett funkcióját. Az igazi költő munkáiban az élet olyan magja nyilatkozik, mely minden időre érvényes marad: «daher haben die grossen Dichter etwas Ewiges.» A különösnek az egyetemessel, az individualisnak az universalissal való sajátos kapcsolata, melynek — mint láttuk — Dilthey oly nagy fontosságot tulajdonít a szellemi tudományok ismeretelméletében, a legfényesebben nyilatkozik meg a nagy költői egyéniségekben. Épen ezért Dilthey minden ilyen költőben látnokot, örökkévalót magyarázó profétát lát. Minden költői munka egy élménytörténés kifejezése; de mindegyik valami újat vesz észre az életben, mindegyik az életnek oly vonását emeli ki, melyet *úgy* azelőtt sohasem láttak. Így a költészetben mindig az élet megértése rejlik; a nagy költő szemével észreveszszük az emberi dolgok összefüggését és értékét.

Dilthey, midőn Carlylet, Lessinget, Goethet, Shakespearet, Novalist stb. elemzi, hihetetlen módon át tud alakulni a költő egyénisége szerint; a szó legszorosabb értelmében beleéli magát az analysált lélekbe, szétárad ennek minden szögletébe, mintegy teljesen áthatolja az idegen psychét. Sok idegen lelki életet átélt és átértett, gyakran intensivebben és mélyebben, mint azok, a kik az élményeket eredetileg átélték. Ennek a kulcsa pedig egyedül az ő finom introspectiv tehetsége: *to know a man well, were to know himself* (Hamlet IV., 2).*

★

* V. ö. magának Diltheynek gondolatával: «Jede Formel, in der wir den Sinn der Geschichte ausdrücken, ist nur ein Reflex unseres eigenen belebten Innern.» *Einleitung in d. Geisteswiss.* S. 122.

A szellemi tudományok ismeretelméletét megalkotni: ez volt Dilthey törekvéseinek középpontja, a hová nagy tudományos egyéniségének és működésének minden szála összefutott. Kiváló érdeme van abban, hogy tudatossá lenni segített a történetírás rendkívüli logikai nehézségeit, tárgyának irracionális, módszerének részben intuitív természetét. Bár programjának végső célja a szellemi tudományok logikájának megalkotása volt, azon methodikai kérdések, melyek ma a történetlogikai kutatások homlokerében állanak, nem elsősorban érdekelték őt. Az ő nagy feladatát inkább a szellemi világ, mint sajátos valóság szerkezetének és összefüggésének vizsgálatában kereste; azon eleven s mégis állandó lelki összefüggéseket akarta megállapítani, melyek a történet életét hordozzák, mert csak e tipikus összefüggések ismerete szolgáltathatja a társadalom vezetésének és haladásának elveit. A szellemi tények universumának, mint egy magában összefüggő s a természettel szemben elhatárolt egésznek leírása, vagyis a történeti élet elmélete volt Dilthey munkásságának nagy messzeségben kiszögezett célja. Ezt azonban töredékes műveiben csak megközelítette, az utat hozzá nagy vonásokban kijelölte, de ki nem építette. Philosophiája nem a csak fogalmilag konstruált physikai, hanem a közvetlen tapasztalásban adott szellemi kosmosból indult ki: idealistikus természetű. Ez az idealismus méltán kötötte őt össze berlini katedróján nagy elődjeinek, Fichtének és Hegelnek szellemével.

KORNIS GYULA.